

İLK DÖNEM NESH ESERLERİNDE SÛRELERİN NÜZÛL ZAMANI

REVELATION ORDER OF SURAHS IN THE FIRST PERIOD NASKH BOOKS

Dr. Nisa Derya DEMİR

Milli Eğitim Bakanlığı

Baş Öğretmen

nisa_derinsu@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-5885-8323

Atf Gösterme: DEMİR, Nisa Derya, "İlk Dönem Nesh Eserlerinde Sûrelerin Nüzûl Zamanı", *Ağrı İslami İlimler Dergisi* (AGİİD), Haziran 2024 (14), s. 39-59

Geliş Tarihi:

17 Nisan 2024

Kabul Tarihi:

28 Haziran 2024

©2024 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Kur'ân'da neshe konu olan âyetleri incelemeye yönelik yazılan ilk eserleri hicri 2. asrın başına kadar götürmek mümkündür. Bu yönüyle Kur'ân ilimleri içerisinde ilk neşet eden ilimlerden birinin nesh ilmi olduğu söylenebilir. Neshin ne olduğuna ya da Kur'ân'da olup olmadığına dair yapılan tartışmalar bir yana; İslâmî gelenekte Mekkî ve Medenî sûreleri bilmenin önemi ve faydaları arasında nâsîh ve mensûh âyetlerin ayırt edilmesinde yardımcı olması vurgulanmıştır. Zira neshten söz edilebilmesi için nâsîh ve mensûh âyet arasında bir zaman farkının olması gerekmektedir. Bu sebeple nâsîh-mensûh hakkında yazılan eserler sûrelerin nüzü'l zamanına dair bilgiler içeren kaynaklardan biri olmuştur. Ayrıca bu kaynaklardan bazılarında sûrelerin nüzü'l sırasına dair listelere yer verilmiştir. Bu çalışmada hicri 2. ve 6. yüzyıllar arasında yazılmış, müstakîl nâsîh-mensûh eserlerinde sûrelerin nüzü'l zamanına dair verilen bilgilere yani Mekkî-Medenî oluşlarına ve nüzü'l tertibine dair listelere yer verilecektir. Bu eserlerin ulûmu'l-Kur'ân çalışmalarına nispetle daha erken bir dönemde kaleme alınması sûrelerin nüzü'l zamanına dair ilk dönem kaynaklarından bilgi edinme fırsatı sağladığı için de önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Kur'ân, Nesh, Nüzûl Sırası, Mekkî Sûreler, Medenî Sûreler.*

Abstract: In the Qur'ân, it is possible to lead the works to examine the issue of Naskh until the beginning of the 2nd century. In this respect, it can be said that one of the first sciences in the Qur'ân sciences is Naskh. Aside from the discussions on what naskh is or whether he is in the Qur'ân; in the Islamic tradition, it is emphasized that the importance and benefit of knowing Meccan and Medinan surahs in the Islamic tradition is emphasized that it helps to know the verses. Because in order to talk about abrogation, there must be a time difference between the nasikh and the mansûkh verse. For this reason, the works written about nasikh and the mansûkh have become one of the sources containing information about the revelation order of the Qur'ân. Additionally, lists of the revelation order of the Qur'ân are included in some of these sources. In this study, the information given about the time of the surahs (Meccan or Medinan) and the chronological order of surahs in the Nasikh and mansûkh works from the Hijri 2nd to the 6th centuries. It is important that these works were written at an earlier period compared to the 'ulum al-Qur'ân studies, as it provides the opportunity to obtain information from early sources about the time of revelation of the suras.

Keywords: *Tafsir, Qur'ân, Naskh, Revelation Order of the Qur'ân, Meccan Surahs, Medinan Surahs.*

GİRİŞ

Sûrelerin nüzü'l zamanına dair bilgi veren eserler arasında Kur'ân ilimlerine dair yapılan çalışmalar ve tefsir müellefâtı önemli bir yer tutmaktadır. Kur'ân ilimleri ulûmu'l-Kur'ân şeklinde genel bir başlık altında telif edilmeden önce, Kur'ân ilimleri içerisine dahil edilen konu başlıklarına dair müstakîl eserler yazılmıştır. Ulûmu'l-Kur'ân içerisinde ilk ortaya çıkan

ilimlerden biri de nesh ilmi olmuştur. Yani nâsîh-mensûh ismiyle yazılan eserler Kur'ân ilimleri içerisinde ilk ele alınan konulardan ve bu alanda kaleme alınan ilk eserlerdendir. İbn Abbas (ö. 68/687-88), “*Kime hikmet verildiyse, ona çokça hayır verilmiştir.*”¹ âyetinde *hikmeti* Kur'ân'ın nâsîhini ve mensûhunu, muhkem ve müteşâbihini, mukaddemini ve muahharını, helalini ve haramını vb. ilimleri bilmek şeklinde tefsir etmiştir.² Hz. Ali'nin bir kişiye nâsîh-mensûhu bilip bilmediğini sorması ve o kimsenin bilmediğini söylemesi üzerine, “Sen kendini de başkasını da helak ettin.” şeklinde verdiği cevap nesh ilminin önemine dair dayanaklardan olmuştur.³ Neshe dair yazılan kitaplarda ekseriyetle nâsîh ve mensûhu bilme konusundaki hassasiyete mesnet teşkil eden bu rivayetler zikredilmiştir.

Bu makalede, neshe dair yazılan eserler Mekkî-Medenî sûrelere dair içerdikleri malumat, sûre ve âyetlerin nüzûl zamanı hakkında taşıdıkları bilgiler, hepsinden önce de nüzûl tertibine dair zikrettikleri listeler yönüyle incelenecektir. Nesh kitaplarında yer alan kronolojik sûre sıralamalarının bu konuya ve sûrelerin nüzûl bilgisine dair yapılan çalışmalarda, mevcut nüzûl tertibi listelerine ek olarak kaynaklık etmesi ve nesh eserlerinin de bu kaynaklar arasında zikredilmesi gerektiğini vurgulamak da hedeflenmektedir.⁴

Kur'ân'ın nüzûl tertibine göre dizilmesine dair tartışmalar İslâm'ın ilk dönemlerden beri mevcuttur. Ancak İslâm geleneğinde nüzûl tertibinin önemsenmesi daha ziyade nesh ilmi çerçevesinde genel hatlarıyla sûrelerin Mekkî veya Medenî oluşlarını bilme sınırlarında kalmıştır. Hatta nesh ile ilgili yapılan çalışmalarda genel manada bir nüzûl kronoloji bilgisi yeterli kabul edilmiştir.⁵ Sûrelerin nüzûl tertibine göre yapılması hakkındaki tartışmalara Ebubekir el-Bâkılânî (ö. 403/1013), *el-İntisâr* adlı eserinde değinir. O, sûrelerin nüzûl tertibine göre ya da Mekkî sûreler önce, Medenî sûreler sonra gelecek şekilde niçin sıralanmadığını halbuki böyle yapılırsa hem nüzûl tertibine göre doğruya daha çok yaklaşılabileceği hem de nâsîh ve mensûhun da bilinmiş olacağı sorusunu sorar. Bu soruya ise böyle yapılmasının doğru olmayacağı çünkü bu durumun Kur'ân sûrelerinin nazmını bozacağı şeklinde cevap verir. Bu noktada sahabe aklının faziletini, görüşünün inceliğini, anlayışlarının gücünü, onların nüzûl ve sebab-i nüzûl bilgisini bilen her akıllı kimsenin, sahabenin en doğru

¹ el-Bakara 2/269.

² Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân ve mensûhuh*, thk. Ebû Abdillâh Âli Zehvî (Beyrut: Şirketü Ebnâi Şerif el-Ensârî, 1422/2001), 27.

³ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân ve mensûhuh*, 24.

⁴ Örnek olarak “nüzûl tertibi”ne dair bir bölüm ihtiva eden ve alana önemli katkı sunan çalışmalardan “Kur'an Tarihi” adlı eserde geniş çaplı bir inceleme yapılarak pek çok kaynaktan bir araya getirilen kronolojik sûre tertiplerine yer verilmiştir. Ancak bu çalışmada nesh eserleri kaynaklar arasında zikredilmemiştir. Bk. Mustafa Öztürk – Hadiye Ünsal, *Kur'an Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 249-318.

⁵ Selim Türcan, “Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'ân Kronolojisi Meselesi”, *Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu*, ed. Mesut Okumuş (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 219.

görüŖü seçmede ve düzenlemeyi yapmada evlâ olduğunu da bileceğini söyler. Bu nedenle ona göre hiç kimsenin onlara yönelik, sreleri nüzûl tarihine göre niye dizmedikleri eleŖtirisinde bulunma hakkı yoktur. Yine Bâkılânî'nin belirttiğine göre Reslullah'ın sûrelerin âyetlerini ve nüzûl tarihlerini kayda geçirmek gibi bir hedefi de zaten olmamıŖtır.⁶ Hz. Peygamber'den Mekkî-Medenî'ye dair tafsilatlı, katı bir nas gelmediğini, sahabeye bu konuda kesin bir bilgi de bırakmadığını söylemiŖtir. Nitekim bıraksaydı bu bilginin ümmetin üzerine farz olacağını ancak sahabenin de bu konuda ihtilafa dŖtđn eklemiŖtir.⁷ Ayrıca Kur'an sreleri nüzûl tarihine göre dizilseydi, srelerdeki âyetlerin bazısının diğer srelerdekiyle deđiŖtirilmesi gerektiğini, böyle olursa da srelerdeki âyet tertibi, nizamı, siyak-sıbakının deđiŖeceđini, zira Medine'de nâzil olduğu halde Mekkî sûrelerin içine yerleŖtirilen âyetlerin de olduğunu kaydetmiŖtir.⁸ İslâmî gelenekte sûrelerin nüzûl sırasına göre tertibi konusunda genel kanı bu yönde olsa da sûrelerin Mekkî ve Medenî oluŖlarına dair rivayetlere önem verilmiŖ, tefsir eserlerinde ve burada belirttiğimiz üzere Kur'an ilimleri hakkında yazılan müstakil eserlerde de sûrelerin nüzul zamanına dair bilgiler verilmiŖtir.

Nüzûl sırasına dair bilgilere nâsih-mensûh hakkında yazılan eserlerde rastlanması, nesh ile nüzûl zamanı arasındaki irtibatı göstermesi açısından önemlidir. Nitekim neshin Ŗartları içerisinde nâsih ve mensûh âyetler arasında zaman açısından öncelik-sonralık iliŖkisi anlamında bir fark olması gerektiği belirtilmektedir. Neshin mümkün olabilmesi için nâsih âyetlerin, mensûh âyetlerden sonra indirilmiŖ olması Ŗartı vardır. Bu nedenle nesh ilmi çerçevesinde baŖta sreler olmak üzere, âyetlerin de nüzûl zamanını bilmeye önem atfedilmiŖtir.

Neshin bir diğer Ŗartı neshin, iyi-kötü vasfı taŖımayan âyetlerde, bilhassa Ŗer'i hükümlerde gerekleŖmiŖ olmasıdır.⁹ Mekke'de nâzil olan âyetlerde çoğunlukla din hakkında küllî hükümler ve aslı kurallar bulunduğundan, bu kısımda nesh daha az bulunmaktadır. Çünkü aklen mümkün olsa dahi küllî hükümlerde nesh vaki olmaz.¹⁰ Bu sebeple Mekke'nin son döneminde ya da Medine'de nâzil olan âyetler neshin odak noktasıdır. Nitekim ahkâm âyetleri ve Ŗerî hükümler daha ziyade vahyin Medine döneminde indirilmiŖtir.

⁶ Ebu Bekr el-Bâkılânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an*, thk. Muhammed Asâm el-Kudât (Amman: Dâru'l-Feth, 2001/1422), 1/288-289.

⁷ Bâkılânî, *el-İntisâr*, 1/237-238.

⁸ Bâkılânî, *el-İntisâr*, 1/289.

⁹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi* (İstanbul: İFAV, 2001), 162.

¹⁰ İbrâhim b. Musa eŖ-Ŗâtıbî, *el-Muvâfakât* (el-Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suudiyye: Dâru İbn Affân: 1997/1417), 3/338.

Bu çalışmada nesh kitaplarında sûrelerin nüzûl zamanıyla ilgili verilen bilgilere ve nüzûl tertibi listelerine yer verilecektir. Böylece nesh ilminin Mekkî-Medenî ilmiyle olan ilişkisi ortaya konulacaktır. Nesh hakkında yapılan tartışmalar dikkate alınmayacaktır.

1. Nesh Hakkında Yazılan Müstakil Eserler (Hicrî 2-Hicrî 6)

Sûrelerin nüzûl zamanına dair, sûreleri Mekkî-Medenî şeklinde tasnif ederek, bilgi veren İslâm'ın ilk dönemlerinde yazılan eserlerden biri Katâde b. Diâme'nin (ö. 117/735) *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî Kitabillah*¹¹ adlı kitabıdır. Bu eserde bir nüzûl tertibi bulunmamakta yalnızca Mekkî ve Medenî sûreler zikredilmektedir. Tâbiî âlimlerden İbn Şihâb ez-Zührî'ye (ö. 124/742) nispet edilmiş olan *en-Nâsîh ve'l-Mensûh* adlı çalışma da nesh ilmi çerçevesinde yazılan hem sûrelerin nüzûl zamanına dair malumat içeren hem de nüzûl tertibine dair bir liste veren kaynaklardandır. Bu eserin İbn Şihâb ez-Zührî'ye nispetini eseri neşredenler şüpheli olarak görse de erken dönemlerde nesh ilmine dair yazılan kitaplarda Zührî'nin adının zikredilmesi onun böyle bir eser yazdığı ihtimalini güçlendirmektedir.¹² Bu sebeple hicrî 2. yüzyılda yaşamış Katâde ve İbn Şihâb ez-Zührî'ye ait olduğu söylenen bu iki eser sûrelerin nüzûl zamanı ve nesh ilmi bağlantısı açısından oldukça mühimdir. Zira bu eserlerde verilen bilgiler nüzûl tertibine ve sûrelerin nüzûl zamanına ulaşabildiğimiz ilk kaynaklardan olma özelliğini taşımaktadırlar.

Hicrî 3. asırda Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) yazdığı *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî Kitabillahi Azze ve Celle* adlı¹³ kitap sûreler hakkında genel bir bakış açısı çizdiği ve sûrelerin nüzûl zamanına değinmeden fikhî açıdan konuların üzerinde durduğu için burada incelemeye tabi tutmadık. Ebû Ubeyd, kendinden önceki âlimlerin görüşlerine dayanmakla beraber âyetleri kendine özgü bir tertibe göre incelemiştir. Neshi âmmin tahsisi, mutlakın takyidi, mücmelin tebyini, istisna vb. olarak kabul etmiştir. Nâsîh-mensuh dışındaki konulara da temas etmiş, ayrıca sünnette nesih meselesine yer ayırmıştır. İhtilâflı konularda umumi görüşlere başvurmuş, bazen herhangi bir tercihte bulunmadığı da olmuştur. Kitabında âyetleri fikhî konuları üzerinden tertip ederek, fikhî tasnifi esas alarak incelemiştir. Önceki müellifler neshi yalnızca Kur'ân'la sınırlı tutup, nesih âyetlerini inceleyerek Mushaf sırasını temel alırken, Ebû Ubeyd neshi ayriyeten hadislerde de uygulamış ve âyetleri fikhî başlıklarını esas

¹¹ Katâde b. Diâme b. Katâde b. Aziz, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh* (b.y., Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998).

¹² Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'âni'l-Aziz* (Riyad: Şirketü'r-Riyad, t.y.), 14; Halit Özkan, "Zührî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/549.

¹³ Tam ismi *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'âni'l-'azîz ve mâ fihî mine'l-ferâ'iz ve's-Sünen* olan eserin, tıpkıbasımı Fuat Sezgin tarafından yapılmıştır. Bk. Murat Sülün, "en-Nâsîh ve'l-Mensûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/407-408.

arak sıralamış, böylece nesh çalışmalarının ulaştığı konumu gözler önüne sermiştir.¹⁴ Nesh iddiası bulunan âyetleri otuz başlıkta toplamıştır.

Müstakil olarak nesh ilmi üzerine kaleme alınmış, aynı zamanda sûrelerin nüzûl zamanıyla ilgili bilgiler içeren başka bir eser de hicrî 4. yüzyılda yaşamış olan Ebû Ca'fer Nehhâs el-Mısrî'nin (ö. 338/950) kaleme aldığı *en-Nâsîh ve'l-Mensûh* isimli kitabıdır.

H. 5. yüzyılda ise Hibetullâh b. Selâme'ye (ö. 410/1019) ait *en-Nâsîh ve'l-Mensûh mine'l[fi'l]-Kur'ân* veya *en-Nâsîh ve'l-mensûh min kitâbillâh*¹⁵ adlı eser ile İbn Hazm el-Endelüsî'nin (ö. 456/1064) *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*'i de nesh ilmi üzerine yapılmış, sûrelerin nüzûl zamanına dair bilgiler ihtiva eden iki çalışmadır.

Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh el-Meâfirî'nin (ö. 543/1148) *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*¹⁶ adlı eseri de nesh konusunda yazılmıştır. O, kitabında Mekkî Medenî sûrelere dair bilgiler zikreder. Mekkî sûrelerin nüzûl sırasına göre bir listesini Mücâhid'den rivayetle vermiştir.

Hicrî 6. asrın sonunda yaşamış olan Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec el-Cevzî'nin (ö. 597/1201) yazmış olduğu *Nevâsihu'l-Kur'ân/Nâsihu'l-Kur'ân ve Mensûhuhu* nesh ilmi çerçevesinde yazılan eserlerden bir diğeridir. Eserin başında nesh ilmi hakkında çeşitli konulara açıklama getirilir. Neshin cevazının açıklanması, nesh ve bedânın farkı, Kur'ân'da mensûh âyet olduğunun ispatı, neshin hakikati, neshin şartları, nâsîh ve mensûhu bilmenin fazileti ve bilinmesinin emredilmesi, mensûhun kısımları bu konu başlıklarından bazılarıdır. Bu kitapta sûrelerin nüzûl zamanına yer verilmeyip, içinde nâsîh âyet barındıran sûreler, mensûh âyet barındıran sûreler ve neshten hâli olan sûreler olmak üzere üç başlık altında sûre isimleri mushaf tertibine göre sıralanmıştır.¹⁷ Bu çalışma, surelerin nüzul zamanına dair özel bir bilgi içermediği için çalışmanın sınırlarına dâhil edilmemiş, müstakil bir başlık altında incelenmemiştir.

2. Nesh Hakkında Yazılan Müstakil Eserlerde Mekkî-Medenî Bilgisi

Mekkî-Medenî bilmenin önemine işaret eden tüm eserlerde, bu ilmi bilmenin nesh meselesine yardımcı olma özelliğine de vurgu yapılmıştır. Bu sebeple müstakil Mekkî-Medenî eserlerinde de bu ilmi bilmenin en mühim ve ilk sırada zikredilen faydası “nâsîh ve

¹⁴ Sülün, “en-Nâsîh ve'l-Mensûh”, 32/407.

¹⁵ Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Selâme b. Nasr b. Ali el-Bağdâdî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, thk. Züheyr eş-Şâviş, Muhammed Ken'ân (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1404/1984).

¹⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (b.y.: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1413/1992).

¹⁷ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân ve mensûhuh*, 35.

mensûhu bilmeye yardım etmesi” olmuştur. Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) âyetlerdeki nâsîh ve mensûhu zikretmek için öncelikle Mekkî ve Medenî sûreleri bilmek gerektiğini söyler.¹⁸ Zerkeşî (ö. 794/1392) *el-Burhân*’ında Mekkî-Medenî’yi bilmenin yararları içinde nâsîh ve mensûhun bilinmesini zikretmiştir.¹⁹ Yine Zürkânî (ö. 1948), vahiyden ilk inen ve son ineni bilmenin faydaları arasında nâsîh ile mensûhu birbirinden ayırmayı saymıştır.²⁰

Nesh eserleri incelendiğinde Hicrî 2. ve 6. yüzyıllarda neshe hakkında yazan Katâde, Nehhâs ve Hibetullah b. Selâme’nin eserlerinde Mekkî ve Medenî sûreler zikredilmektedir. Bu üç eserde de nüzûl tertibine göre bir sûre listesi bulunmayıp yalnızca sûrelerin nüzûl zamanına dair bilgi verilmiştir. İbn Şihâb ez-Zührî, İbn Hazm el-Endelüsî ve Ebû Bekr’in eserlerinde ise Mekkî ve Medenî sûrelere dair bir liste aynı zamanda nüzûl sırası dikkate alınarak kaydedilmiştir.

2.1. Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme / *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh fî Kitabillah*

Neshe dair yazılan ilk eser Katâde b. Diâme’ye ait *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh*²¹ adlı eserdir. Eserinin sonunda verdiği Hemmâm’ın (öl. 132/750) Katâde’den naklettiği bilgiye göre Medenî sûreleri şu şekilde sıralayabiliriz: 2/Bakara, 3/Âl-i İmrân, 4/Nisâ, 5/Mâide, 8/Enfâl, 9/Berâe, 13/Ra’d, 16/Nahl, 15/Hicr, 24/Nûr, 33/Ahzâb, 47/Muhammed, 48/Fetih, 49/Hucurât, 55/Rahmân, 57/Hadîd (Sadece 1-10. âyetler), 99/Zilzâl, 110/Nasr. Bu durumda zikredilen bu on sekiz sûrenin dışında kalan sûreler Mekkîdir.²²

Bu eserde zikredilen bir rivayette ise Hemmâm, Kelbî’den (ö. 146/763), o da Ebû Sâlih’ten (ö. 101/719-20) Hz. Peygamber’e gelen ilk vahiy Alak sûresi 96/1-5. âyetler, ikinci sırada nâzil olan ise Kalem sûresinin 68/1-3. âyetleri veya Müddessir sûresinin ilk üç âyeti (74/1-3) olduğunu kaydeder. Kur’ân-ı Kerîm’in dünya semasına tek seferde indirildiği sonra yeryüzüne üç veya beş âyet olacak şekilde ya da bundan daha az/çok olacak şekilde parça parça indirildiğini de İbn Abbas’tan naklen aktarır.²³ Eserde sûrelerin nüzûl zamanına dair doğrudan verilen bilgiler bununla sınırlıdır.

¹⁸ Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Fehmü'l-Kur’ân ve Meânîhi* (Beyrut: Dâru'l-Kindî-Dâru'l-Fikr, 1398/1971), 394.

¹⁹ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957), 1/187.

²⁰ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhîlu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur’ân* (b.y.: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.), 1/92.

²¹ Katâde b. Diâme b. Katâde b. Aziz, *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh* (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), 5.

²² Katâde b. Diâme, *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh*, 52.

²³ Katâde b. Diâme, *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh*, 52-53.

2.2. İbn Şihâb ez-Zührî / *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh*

İbn Şihâb ez-Zührî'nin *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh*'unu Mekkî sûreleri ayrı Medenî sûreleri ayrı olarak zikrettiği bir nüzûl tertibini kaydederek tamamlaması nesh ilminde sûre kronolojisine verilen önemi gösteren örneklerden biridir. Bu kronoloji bilgisinin nâsîh ve mensûh âyetleri belirlemede ne ölçüde dikkate alındığından ziyade bu bilgilerin ilgili eserlerde kayıt altına alınmasının önemsendiği net bir şekilde söylenebilir. Tertip verilmeden önce, İbrahim b. el-Hüseyin, Ebû Yezîd el-Hezelî'den, o Velid b. Muhammed el-Mevkarî'den Muhammed b. Müslim ez-Zührî'nin şöyle dediğini aktarır: “Bu kitap Kur’ân’ın tenzîli ve Allah’ın dilemesi ile insanlara Mekke’de ve Medine’de indirilenlerin bildirilmesi hakkındadır.” Ardından nüzûl tertibine göre sûreler zikredilmiştir. Kitapta kaydedilen nüzûl tertibi şu şekildedir²⁴:

Tablo 1: Zührî'nin *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh*'unda Geçen Nüzûl Tertibi

MEKKİ SÜRELER				MEDENİ SÜRELER	
96/Alak	80/Abese	56/Vâkıa	88/Gâşiye	1/Fâtîha	66/Tahrîm
68/Kalem	97/Kadr	26/Şuarâ	18/Kehf	2/Bakara	62/Cum'a
73/Müzzemmil	91/Şems	27/Neml	16/Nahl	8/Enfâl	64/Tegâbü'n
74/Müddessir	85/Burûc	28/Kasas	71/Nüh	3/Âl-i İmran	61/Saff
111/Tebbet	95/Tîn	17/İsrâ	14/İbrâhîm	33/Ahzâb	48/Fetih
81/Tekvîr	106/Kureyş	10/Yûnus	21/Enbiyâ	60/Mümtehine	5/Mâide
87/A'lâ	101/Kâria	11/Hûd	23/Mü'minûn	4/Nisâ	9/Tevbe
92/Leyl	75/Kiyâmet	12/Yûsuf	32/Secde	99/Zilzâl	
89/Fecr	77/Mürselât	15/Hicr	52/Tûr	57/Hadîd	
93/Duhâ	50/Kâf	6/En'âm	67/Mülk	47/Muhammed	
94/İnşirâh	104/Hümeze	37/Sâffât	69/Hâkka	13/Ra'd	
100/Adiyat	54/Kamer	31/Lokmân	70/Meâric	55/Rahmân	
103/Asr	90/Beled	34/Sebe'	78/Nebe'	76/İnsân	
108/Kevser	86/Târk	39/Zümer	79/Nâziât	65/Talâk	
102/Tekâsür	38/Sâd	40/Mü'min	82/İnfîtâr	98/Beyyine	
107/Mâûn	7/A'râf	41/Fussilet	84/İnşikâk	59/Haşr	
109/Kâfirûn	72/Cin	42/Şürâ	30/Rûm	110/Nasr	
105/Fil	36/Yâsîn	43/Zuhruf	29/Ankebût	24/Nûr	
113/Felak	25/Furkân	44/Duhân	83/Mutaffifîn	22/Hac	
114/Nâs	35/Fâtır	45/Câsiye		63/Münâfikûn	
112/İhlâs	19/Meryem	46/Ahkâf		58/Mücâdele	
53/Necm	20/Tâhâ	51/Zâriyât		49/Hucurât	

7/Â'râf sûresini (المص), 41/Fussilet sûresini Hâmîm es-Secde, 32/Secde sûresini Tenzîlu's-Secde olarak zikreder. Kitapta yazıldığı şekliyle listede 33/Ahzâb sûresi yer almamaktadır. Bunun yerine 7/A'râf sûresi iki kez zikredilmiştir. Biz, Medenî sûreler içerisinde muhtemelen sehven ikinci kez zikredilen 7/A'râf sûresini²⁵ Medenî olduğu hususunda ihtilaf edilmeyen bir sûre olan 33/Ahzâb sûresi ile değiştirdik. Böylece yirmi

²⁴ Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Şihâb ez-Zührî, *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, thk. Mustafa Mahmud el-ezheri (Kahire: Daru İbn Affan, 1429/2008), 89-96.

²⁵ Kitapta A'râf şeklinde kaydedilse de hem Mekkî sûreleri zikrederken “elif-lâm-mîm-sâd” olarak A'râf sûresini zikretmiş olması hem de Medenî sûreler arasında Ahzâb sûresini zikretmemiş olması bunun sehven yazıldığı aslında Medenî sûrelerde yazılan “elif-lâm-mîm-sâd” sûresinin yerinde Ahzâb sûresinin olması gerektiği ihtimalini güçlendirmektedir. Hâtîm Salîh ed-Dâmin'in tahkik ettiği baskıda da bu şekilde düzeltilmiş ve dipnot düşülmüştür. Bk. İbn Şihâb ez-Zührî, *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh ve tenzîlu 'l-Kur'ân bi Mekkete ve 'l-Medînete*, thk. Hâtîm Salîh ed-Dâmin (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998).

dokuz Medenî, seksen beş Mekkî sûreden oluşmak üzere bu liste yüz on dört sûrenin tamamını ihtiva etmesi açısından önem arz etmektedir.

2.3. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs el-Mısırî / *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*

Sûrelerin nüzûl zamanıyla ilgili malumat veren bir diğer kitap hicrî 4. asırda yazılan Nehhâs'ın *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*'udur. Onun eserinde nüzûl tertibine dair bir liste yer almaz. Fakat her sûrenin başında, sûrenin nüzûl zamanına dair bilgiler verir. Eserinin başında nesh ilmine dair çeşitli mevzular üzerinde durması yönüyle de eseri önemlidir. Nehhâs'ın her sûre başında verdiği bilgilerden hareketle Mekkî ve Medenî sûrelerin listesi şu şekildedir:

Tablo 2: Nehhâs'ın *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*'unda Zikredilen Mekkî ve Medenî Sûreler

MEKKÎ SÛRELER			MEDENÎ SÛRELER		
6/En'âm	31/Lokmân	67/Mülk	89/Fecr	2/Bakara	98/Beyyine
7/A'râf	32/Secde	68/Kalem	90/Beled	3/Âl-i İmran	110/Nasr
10/Yûnus	34/Sebe'	69/Hâkka	91/Şems	4/Nisâ	111/Tebbet
11/Hûd	35/Fâtr	70/Meâric	92/Leyl	5/Mâide	112/İhlâs
12/Yûsuf	36/Yâsîn	71/Nûh	93/Duhâ	8/Enfâl	113/Felak
13/Ra'd	37/Sâffât	72/Cin	94/İnşirâh	9/Tevbe	114/Nâs
14/İbrâhîm	38/Sâd	73/Müzzemmil	95/Tîn	24/Nûr	
15/Hicr	39/Zümer	74/Müddessir	96/Alak	33/Ahzâb	
16/Nahl	40/Mü'min	75/Kıyâmet	99/Zilzâl	47/Muhammed	
17/İsrâ	41/Fussilet	76/İnsân	100/Âdiyât	48/Fetih	
18/Kehf	42/Şurâ	77/Mürselât	101/Kâria	49/Hucurât	
19/Meryem	43/Zuhruf	78/Nebe'	102/Tekâsür	57/Hadîd	
20/Tâhâ	44/Duhân	79/Nâziât	103/Asr	58/Mücâdele	
21/Enbiyâ	45/Câsiye	80/Abese	104/Hümeze	59/Haşr	
22/Hac	46/Ahkâf	81/Tekvîr	105/Fil	60/Mümtehine	
23/Mü'minûn	50/Kâf	82/İnfîtâr	106/Kureyş	61/Saff	
25/Furkân	51/Zâriyât	83/Mutaffifîn	107/Mâûn	62/Cum'a	
26/Şuarâ	52/Tûr	84/İnşikâk	108/Kevser	63/Münâfikûn	
27/Neml	53/Necm	85/Burûc	109/Kâfirûn	64/Tegâbûn	
28/Kasas	54/Kamer	86/Târîk		65/Talâk	
29/Ankebût	55/Rahmân	87/A'lâ		66/Tahrîm	
30/Rûm	56/Vâkıa	88/Gâşiye		97/Kadr	

Nehhâs, 18/Kehf sûresi, 19/Meryem sûresi, 20/Tâhâ ve 21/Enbiyâ sûrelerini bir arada zikrederek, bu sûrelerin Mekkî olduklarını söyler. 37/Sâffât sûresinin 102. âyeti hariç Mekkî olduğunu belirtir. 40/Mü'min sûresinden 46/Ahkâf sûresine kadar olan sûreleri de yedi havâmîm şeklinde zikreder. 50/Kâf sûresinden 56/Vâkıa sûresine kadar, 67/Mülk sûresinden 72/Cin sûresine kadar, 74/Müddessir sûresinden 96/Alak sûresine kadar sûrelerin nüzûl zamanını birlikte verir. 99/Zilzâl sûresinden 109/Kâfirûn sûresine kadar geçen sûrelerin de Mekkî olduklarını zikreder.²⁶

Nehhâs, 6/En'âm sûresinin tamamının Mekkî ve 6/151-153. âyetleri hariç Mekkî olduğunu belirttiği iki rivayet kaydetmiştir. 14/İbrâhîm sûresinin Bedir savaşına işaret eden 14/28-29. âyetleri ve 16/Nahl sûresinin 16/126-128. âyetleri dışında Mekkî olduğunu

²⁶ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 2/501; 2/594; 3/20; 3/132; 3/153.

kaydeder.²⁷ Yine o, 22/Hac sûresinin 22/19-21. âyetleri, 26/Şuarâ sûresinin 26/224-227. âyetleri, 31/Lokmân sûresinin 31/27-29. âyetleri, 32/Secde sûresinin 32/18-20. âyetleri ve 39/Zümer sûresinin 39/53-55. âyetleri dışında Mekkî olduğunu belirtir.²⁸ 73/Müzzemmil sûresinin de iki âyeti hariç (73/20. ve 2. âyetini zikreder) Mekkî olduğu bilgisi eserinde yer almaktadır.²⁹

Nehhâs'ın aktardığına göre 5/Mâide sûresi son nâzil olan sûre olduğu için kendisinde mensûh âyet yoktur diyenler hatta aynı sebepten içinde mensûh âyet bulunması câiz değildir diyenler olmuştur. Yine onun kaydettiğine göre en son inen sûrenin 9/Tevbe sûresi, en son inen âyetin de Kelâle âyeti³⁰ olduğunu söyleyenler olmuştur.³¹ 9/Tevbe sûresi için de “Son inen sûrelerden olduğuna dair ihtilaf bilmiyorum, bu sebeple onda mensûh âyet çok azdır.” bilgisini verir.³² Nehhâs, Katâde'ye dayanan bir rivayette Saf, Cum'a, Münâfikûn, Tegâbün, Talâk ve Tahrîm sûrelerinin Medenî olduğunu nakletmiştir. Fakat İbn Abbas'tan 61/Saf sûresinin Mekke'de, 62/Cum'a ve 63/Münâfikûn sûrelerinin Medine'de, 64/Tegâbün sûresinin de son âyetleri -14. ile 18. âyetler- hariç Mekke'de, 65/Talâk ve 66/Tahrîm sûrelerinin de Medine'de nâzil olduğuna dair bir rivayeti aktarır.³³ Nehhâs, Ebû Câfer'den, o İbn Abbas'tan 97/Kadr ve 98/Beyyine sûrelerinin Medenî olduğunu, 99/Zilzâl sûresinden 109/Kâfirûn sûresine kadar geçen tüm sûrelerin Mekkî, 110/Nasr sûresinden de 114/Nâs sûresine kadar olan sûrelerin de Medenî olduğunu aktarmıştır. Bizim Tablo 2'de verdiğimiz tertip buna göredir. Ancak yine Nehhâs, Kerîb isimli bir kişinin “İbn Abbas'ın kitabında 99/Zilzâl, 110/Nasr, 112/İhlâs, 113/Felak, 114/Nâs sûreleri hariç 97/Kadr sûresinden Kur'ân'ı Kerîm'in sonuna kadar bulunan her sûrenin Mekkî olduğunu gördük.” dediğini nakleder.³⁴

Böylece Nehhâs'ın eserinde yirmi sekiz sûrenin Medenî, seksen beş sûrenin de Mekkî olduğu bilgisi yer almaktadır. Nehhâs, 1/Fâtiha sûresinin nüzûl bilgisine dair bir rivayet zikretmemiştir. O sûreleri nüzûl tertibine göre sıralamamış ancak sûrelerin nüzûl zamanına dair bilgileri Fâtiha sûresi hariç eksiksiz aktarmış, ayrıca Mekkî sûreler içindeki Medenî âyetleri de belirtmiştir. Nüzûl zamanında ihtilaf olan sûreleri de vurgulaması onun çalışmasını

²⁷ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 2/480; 2/484.

²⁸ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 2/509; 2/571; 2/579; 2/578; 2/605.

²⁹ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 3/126.

³⁰ “Senden fetva istiyorlar. De ki: ‘Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmünü şu şekilde açıklar...’” *en-Nisâ* 4/176.

³¹ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 2/232-233.

³² Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 2/396.

³³ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 3/122.

³⁴ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 3/153; Ebû Câfer *en-Nehhâs, en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî Kitabillahi Azze ve Celle ve'htilafi'l-Ulemâ fî Zâlik* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1991).

önemli kılmakta, nesh ilminde Mekkî-Medenî sûre bilgisinin önemsendiğini gösteren örneklerden biri olmaktadır.

2.4. Hibetullah b. Selâme / *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*

Tam ismi Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Selâme b. Nasr b. Ali el-Bağdâdî, bu alanda yazdığı *en-Nâsîh ve'l-Mensûh mine'l[fi'l]-Kur'ân* veya *en-Nâsîh ve'l-mensûh min kitâbillâh*³⁵ adlı eseri ile meşhur olmuştur. Onun bu eserinde çok sayıda âyetin mensûh olduğu, birtakım âyetlerin ise bir kısmının neshedildiği iddia edilmektedir. Müellif, Kelbî ve Mukâtil b. Süleymân gibi rivayetlerine şüpheyle bakılan kimselere yer vermesi, kaynakları senedleriyle birlikte eserinin bitiminde toplu halde vermesi, ayrıca metin içinde rivayetleri senedsiz kaydetmesi böyle olunca da sahih rivayetlerin ayırt edilmesini imkânsız hale getirmesi sebebiyle eleştirilmiştir.³⁶ Müellif neshe olan düşkünlüğünden ve her âyeti nâsîh kabul etme çabasından dolayı da eleştirilmiştir.³⁷

Bu eserde her sûrenin başında ilgili sûrenin Mekkî veya Medenî olduğuna dair bilgi verilmiştir. Öncelikle Medenî olduğunu söylediği sûreleri zikredilecektir. Ardından Mekkî olarak belirttiği ancak içerisinde Medenî âyetler barındıran ya da nüzûl zamanı ihtilafli olsa dahi Mekkî olduğunu tercih ettiği sûrelere yer verilecektir. Öncelikle onun zikrettiği Medenî sûreleri şu şekilde verebiliriz: 2/Bakara, 3/Âl-i İmrân, 4/Nisâ, 5/Mâide, 8/Enfâl -30. ve 64. âyet hariç-, 9/Tevbe, 24/Nûr, 33/Ahzâb -45-47. âyetler hariç-, 47/Muhammed³⁸, 48/Fetih, 49/Hucurât, 58/Mücâdele, 59/Haşr, 60/İmtihân, 61/Saff, 62/Cum'a, 63/Münâfikûn, 64/Tegâbün, 65/Talâk, 66/Tahrîm, 76/İnsân³⁹, 97/Kadr, 98/Beyyine (Lem yekün el-infikâk), 99/Zilzâl -hakkında ihtilaf edilen sûrelerden olduğunu söyler-, 100/Âdiyât, "110/Nasr, 112/İhlâs, 113/Felak, 114/Nâs" -Bu dört sûre için 'Mekkî olduğu da söylenmiştir.' demiştir.- Böylece o, yirmi dokuz sûrenin Medenî olduğunu kabul etmiştir.

Mekkî sûrelere gelince, 6/En'âm sûresinin dokuz âyeti hariç Mekkî olduğu ve gece nâzil olduğu bilgisini verir.⁴⁰ 7/A'râf sûresinin Medine'de Yahudiler hakkında inen 7/163-

³⁵ Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Selâme b. Nasr b. Ali el-Bağdâdî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, thk. Züheyr eş-Şâvîş, Muhammed Ken'ân (Beirut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1404/1984).

³⁶ Murat Sülün, "Hibetullah b. Selâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17/426.

³⁷ Subhi es-Salih, *Kur'an İlimleri*, çev. M. Said Şimşek (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 277-278.

³⁸ Sûrenin nüzûl zamanının ihtilafli olduğunu Süddî (ö. 127/745) ve Dahhâk'tan (ö. 105/723) rivayetle bir grubun sûre için Mekkî dediğini, Mücâhid'den rivayetle diğerlerinin ise Medenî dediğini ancak Medenî sûrelere daha çok benzediğini aktarmıştır. Bk. Hibetullah b. Selâme, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 165.

³⁹ "Mekke'de indirildiği de söylenmiştir. Ancak Medenî sûrelere benzermektedir." der. Bk. Hibetullah b. Selâme, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 191.

⁴⁰ Hibetullah b. Selâme, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 85.

167. âyetleri hariç Mekkî olduğunu söylemiştir.⁴¹ 10/Yûnus sûresi için ilk nâzil olan sûrelerden olduğunu aktarır. 11/Hûd sûresi 11/114-115. âyet hariç Mekkî'dir. 13/Ra'd sûresinin nüzûl zamanının ihtilafı olduğunu, bu sûre hakkında çoğunluğun Mekkî, Katâde'nin ve bir grubun Medenî olduğunu, te'vil ehlerinden bir grubun ise sûrenin bazı âyetlerinin Medine'de geri kalanının ise Mekke'de nâzil olduğunu söylediğini aktarmıştır.⁴² 14/İbrâhim sûresi Bedir ehli hakkında indirilen -ki onları öldürdüler ya da esir ettiler- 14/28.-30. âyetler hariç Mekkî'dir. 16/Nahl sûresi hakkında da ihtilaf edildiğini ancak kendisine göre sûrenin ilk âyetten 40. âyetine kadar Mekkî, 40. âyetten sonuna kadar Medenî olduğunu aktarmıştır. 17/İsrâ sûresinin Medine'de inen bazı âyetleri, 19/Meryem sûresinin 19/59-60. âyetleri hariç Mekkî olduğunu söyler. 22/Hac sûresinin farklı yerlerde nâzil olduğunu, Kur'an'ın en farklı sûrelerinden olduğunu, leylî-nehârî, seferî-hadarî, Mekkî-Medenî âyetler barındırdığını kaydeder.⁴³ 26/Şuarâ sûresi de son dört âyeti, 28/Kasas sûresi 28/55. âyeti hariç Mekkî'dir. 29/Ankebût sûresinin ilk âyetleri Mekkî, sonu ise Medenî'dir. 39/Zümer sûresi 39/53-55. âyetler hariç Mekkî'dir. 55/Rahmân sûresinin nüzûl zamanı ihtilafı olan on yedi sûreden biri olduğunu bir grubun Mekkî, bir grubun Medenî dediğini ancak Mekkî sûrelere daha çok benzediğini kaydetmiştir.⁴⁴ 57/Hadîd sûresinin de Mekkî-Medenî oluşu ihtilafıdır. 78/Nebe' sûresi Mekkî sûrelerin sonuncularındandır. 80/Abese sûresinin de ihtilafı on yedi sûreden biri olduğunu söyler. 83/Mutaffifîn sûresinin Mekke ile Medine arasında, yarısının Mekke'ye yarısının Medine'ye yakın bir yerde nâzil olduğunu belirtir.⁴⁵ 103/Asr ve 104/Hümeze sûreleri Mekkî olmakla birlikte, Medenî olduğu da söylenmiştir. 107/Mâûn sûresinin ilk yarısının Mekkî (Âs b. Vâil hakkında), diğer yarısının Medenî (Abdullah b. Übey b. Selül) olduğunu zikretmiştir.⁴⁶ Geri kalan sûrelerin hepsi içinde istisna âyetler olmaksızın Mekkîdir.

Hibetullah b. Selâme, 32/Secde sûresini Medâci' sûresi "مضاجع", 38/Sâd sûresini "Dâvud a.s." sûresi, 41/Fussilet sûresini "el-Mesâbîh" sûresi, 45/Câsiye sûresini de "eş-Şerîa" sûresi olarak zikretmesi ile diğer müelliflerimizden ayrılır.⁴⁷

⁴¹ Hibetullah b. Selâme, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 90.

⁴² Hibetullah b. Selâme, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 107.

⁴³ Hibetullah b. Selâme, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 126.

⁴⁴ Hibetullah b. Selâme, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 171.

⁴⁵ Bu bilgiyi vermesi, sûreler hakkında hicret öncesi ve sonrasına dayanan sûrelerin nüzûl zamanına göre Mekkî ve Medenî olarak tasnifinden ziyade, en azından bu sûre için, mekân merkezli (Mekke-Medine) bir tasnife dikkat çektiği şeklinde yorumlanabilir.

⁴⁶ Hibetullah b. Selâme, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 205.

⁴⁷ Hibetullah b. Selâme, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 143, 148, 153, 159.

2.5. İbn Hazm el-Endelüsî / *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*

Neshe dair yazılan ve sûrelerin Mekkî veya Medenî oluşlarına dair bilgi veren eserlerden biri de İbn Hazm el-Endelüsî'nin *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli kitabıdır. Onun eserinde aktardığı bilgilere göre Medenî olan yirmi beş sûre şu şekildedir⁴⁸:

2/Bakara, 3/Âl-i İmrân, 4/Nisâ, 5/Mâide, 8/Enfâl, 9/Tevbe –son indirilen sûrelerdendir-, 16/Nahl -İbn Hazm bu sûrenin birinci âyetinden kırkinci âyetine kadar Mekkî, kalan âyetlerin Medenî olduğuna dair bir rivayet olduğunu da nakleder⁴⁹, 24/Nûr, 29/Ankebût - Birinci âyetten onuncu âyetin başlarına kadar Mekke'de, kalan âyetlerin Medine'de indirildiğini söyler.⁵⁰, 33/Ahzâb, 48/Fetih, 49/Hucurât, 57/Hadîd - İbn Hazm, Kelbî'nin bu sûre hakkında Mekkî dediğini aktarır.⁵¹, 59/Haşr, 60/Mümtehine, 62/Cum'a, 63/Münâfikûn, 64/Tegâbün, 65/Talâk, 66/Tahrîm, 76/İnsân, 97/Kadr, 98/Beyyine, 99/Zilzâl, 110/Nasr.

İbn Hazm, 6/En'âm sûresinin dokuz âyeti hariç Mekkî olduğu ve gece nâzil olduğu bilgisini verir.⁵² O da Hibetullâh b. Selâme gibi 22/Hac sûresinin en farklı sûrelerden biri olduğunu aktarır. İçinde Mekkî-Medenî, hadarî-seferî âyetler, savaş ve barış esnasında nâzil olan âyetler, gece ve gündüz inen âyetler vardır. Onun aktardığı sırayla zikredecek olursak, bu sûrenin 22/30. âyetinden sonuna kadar Mekkî, 22/15. âyetten 22/30. âyete kadar Medenî, başından beşinci âyete kadar leylî, 22/5. âyetin başından 22/12. âyete kadar nehârî, 22/20. âyetin başına kadar da hadarîdir. 26/Şuarâ sûresinin ise sonundaki dört âyet hariç (26/224-227. âyetler) Mekkî olduğunu belirtmiştir.⁵³ 29/Ankebût sûresinin başından 10. âyetine kadar Mekkî olduğunu, geri kalanın Medenî olduğunu belirtir. 47/Muhammed sûresinin nüzûl zamanının ihtilafı olduğunu⁵⁴, 83/Mutaffifîn sûresinin Mekke ile Medine arasında indiğini söyleyen⁵⁵ İbn Hazm, 58/Mücâdele sûresinin nüzûl zamanına dair bilgi vermez. O, Mâûn sûresinin 107/1-3. âyetlerinin Mekkî, 4-7. âyetlerinin Medenî olduğunu kaydederken; 112/İhlâs, 113/Felak ve 114/Nâs sûrelerinin nüzûl zamanı hakkında ihtilaf edildiğini, Dahhâk ve Süddî'nin Mekkî, bazı kimselerin ise Medenî olduğunu söylediğini aktarmakla yetinir.⁵⁶

⁴⁸ İbn Hazm el-Endelüsî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 19-68.

⁴⁹ İbn Hazm el-Endelüsî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 43.

⁵⁰ İbn Hazm el-Endelüsî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 50.

⁵¹ İbn Hazm el-Endelüsî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 59.

⁵² İbn Hazm el-Endelüsî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 37.

⁵³ İbn Hazm el-Endelüsî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 49.

⁵⁴ İbn Hazm el-Endelüsî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 56.

⁵⁵ İbn Hazm el-Endelüsî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 64.

⁵⁶ İbn Hazm el-Endelüsî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 67-68.

İbn Hazm yukarıda bahsi geçen bilgilerin yanı sıra, Zührî'nin eserinde olduğu gibi kitabının en sonunda nüzûl tertibinin yer aldığı bir listeyi kayıt altına almıştır. Ancak bu tertip yukarıda zikredilen Mekkî ve Medenî sûrelere dair verdiği bilgilerden farklıdır. “Nüzûlünün ilk oluşuna/önceliğine göre sûrelerin tertibi” şeklinde başlıklandığı ve eserinin son kısmında zikrettiği sûre sıralaması şu şekildedir⁵⁷:

Tablo 3: İbn Hazm'ın *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*'unda Geçen Nüzûl Tertibi

MEKKÎ SÛRELER				MEDENÎ SÛRELER	
96/Alak	53/Necm	20/Tâhâ	51/Zâriyât	2/Bakara	61/Saff
68/Kalem	80/Abese	56/Vâkıa	88/Gâşiye	8/Enfâl	62/Cum'a
73/Müzzemmil	97/Kadr	26/Şuarâ	18/Kehf	3/Âl-i İmrân	48/Fetih
74/Müddessir	91/Şems	27/Neml	16/Nahl	33/Ahzâb	5/Mâide
1/Fâtiha	85/Burûc	28/Kasas	71/Nüh	60/Mümtehine	9/Tevbe
111/Mesed	95/Tîn	17/İsrâ	14/İbrâhîm	4/Nisâ	110/Nasr
81/Tekvîr	106/Kureyş	10/Yûnus	21/Enbiyâ	99/Zilzâl	
87/A'lâ	101/Kâria	11/Hûd	23/Mü'minûn	57/Hadîd	
92/Leyl	75/Kiyâmet	12/Yûsuf	32/Secde	47/Muhammed	
89/Fecr	104/Hümeze	15/Hicr	52/Tür	13/Ra'd	
93/Duhâ	77/Mürselât	6/En'âm	67/Mülk	55/Rahmân	
94/İnşirâh	50/Kâf	37/Sâffât	69/Hâkka	76/İnsân	
103/Asr	90/Beled	31/Lokmân	70/Meâric	65/Talâk	
100/Adiyat	86/Târk	34/Sebe'	78/Nebe'	98/Beyyine	
108/Kevser	54/Kamer	39/Zümer	79/Nâziât	59/Haşr	
102/Tekâsür	38/Sâd	40/Gâfir	82/İnfîtâr	24/Nûr	
107/Mâûn	7/A'râf	41/Fussilet	84/İnsikâk	22/Hac	
109/Kâfirûn	72/Cin	42/Şurâ	85/Burûc	63/Münâfikûn	
105/Fil	36/Yâsîn	43/Zuhruf	29/Ankebût	58/Mücâdele	
113/Felak	25/Furkân	44/Duhân	83/Mutaffifîn	49/Hucurât	
114/Nâs	35/Fâtır	45/Câsiye		66/Tahrîm	
112/İhlâs	19/Meryem	46/Ahkâf		64/Tegâbün	

Bu nüzûl tertibine göre Mekkî seksen beş sûre, Medenî yirmi sekiz sûrenin adı vardır. Çünkü 85/Burûc sûresi Mekkî sûreler arasında iki sefer verilmiş, 30/Rûm sûresi ise bu listede yer almamıştır. İbn Hazm bu tertibin kime dayandığı ile ilgili bir bilgi vermemiştir. Ancak kendine ait bir tertip olmadığı, eserinin ilk kısmında verdiği bilgilerle birebir örtüşmemesinden dolayı muhtemeldir. Zira onun sûre başlarında verdiği bilgilerde Ra'd ve Rahmân sûreleri Mekkî sûreler olarak zikretmişti. 47/Muhammed sûresinin ise ihtilâflı olduğu belirtilerek bir tercihte bulunmamıştı.

2.6. Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh el-Meâfirî / *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*

Meşhur adıyla Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*'unda farklı kişilerden rivayetle sûrelerin nüzûl zamanına dair malumat verir. Muhammed b. Ali'nin babasından rivayetle seksen dört sûrenin Mekkî olduğu, geri kalan sûrelerin Medenî olduğu bilgisini

⁵⁷ İbn Hazm el-Endelüsî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 69-71.

aktarır. Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725) ise Hz. Ayşe'den (ö. 58/678) on altı sûrenin hicretten önce Mekke'de indiğini aktarır fakat şu on beş sûreyi zikreder⁵⁸:

96/Alak, 68/Nûn, 111/Tebbet, 108/Kevser, 87/A'lâ, 94/İnşirâh, 89/Fecr, 98/Beyyine, 80/Abese, 97/Kadr, 55/Rahmân, 72/Cin, 36/Yâsîn, 19/Meryem, 56/Vâkıa.

İbnü'l-Arabî'nin aktardığına göre Mücâhid Mekke'de seksen beş sûre nâzil olduğunu söylemiştir. Fakat listede seksen iki sûre vardır. Fâtır sûresinden sonra "sümme sâiru'l-Melâike" ifadesini kullanmıştır. Bundan kast ettiğinin başka sûreler mi olduğu yoksa Fâtır sûresinin "Melâike" ismine mi atıfta bulunduğu mübhemdir. Yine onun "Tâsîn" şeklinde verdiği sûrenin 27/Neml sûresi olduğu tercihinde bulunduk. Bu sûreler sırasıyla şu şekildedir⁵⁹:

Tablo 4: İbnü'l-Arabî'nin *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*'unda Geçen Nüzûl Tertibi

MEKKÎ SÛRELER				
96/Alak	80/Abese	35/Fâtır	43/Zuhruf	84/İnşikâk
68/Kalem	97/Kadr	19/Meryem	44/Duhân	85/Burûc
73/Müzzemmil	91/Şems	20/Tâhâ	45/Câsiye	29/Ankebût
111/Tebbet	85/Burûc	26/Şuarâ	46/Ahkâf	83/Mutaffifîn
87/A'lâ	95/Tîn	27/Neml	51/Zâriyât	54/Kamer
94/İnşirâh	106/Kureyş	28/Kasas	88/Gâşiye	86/Târik
103/Asr	101/Kâria	17/İsrâ	18/Kehf	
89/Fecr	75/Kiyâmet	11/Hûd	6/En'âm	
93/Duhâ	104/Hümeze	10/Yûnus	16/Nahl	
92/Leyl	77/Mürselât	12/Yûsuf	71/Nûh	
100/Adiyat	50/Kâf	34/Sebe'	14/İbrâhîm	
108/Kevser	90/Beled	39/Zümer	23/Mü'minûn	
102/Tekâsür	55/Rahmân	15/Hicr	32/Secde	
107/Mâûn	72/Cin	37/Sâffât	52/Tûr	
109/Kâfirûn	36/Yâsîn	31/Lokmân	67/Mülk	
105/Fil	25/Furkân	21/Enbiyâ	69/Hâkka	
112/İhlâs	38/Sâd	40/Mü'min	70/Meâric	
113/Felak	74/Müddessir	41/Fussilet	78/Nebe'	
114/Nâs	67/Mülk	42/Şurâ	79/Nâziât	

İbnü'l-Arabî, Kerîb'in İbn Abbas'tan naklettiği hem Mekkî hem Medenî sûreleri ihtiva eden nüzûl tertibini de eserinde aktarmıştır. Bu listede 1/Fâtiha, 10/Yûnus, 29/Ankebût, 30/Rûm, 84/İnşikâk ve 89/Fecr sûreleri eksiktir. Bu altı sûre dışındaki Mekkî ve Medenî sûreleri şöyle zikretmiştir⁶⁰:

Tablo 5: İbnü'l-Arabî'nin İbn Abbas'a Dayandığı Naklettiği Nüzûl Tertibi

MEKKÎ SÛRELER				MEDENÎ SÛRELER	
96/Alak	53/Necm	35/Fâtır	44/Duhân	2/Bakara	58/Mücâdele
92/Leyl	80/Abese	19/Meryem	45/Câsiye	8/Enfâl	49/Hucurât
68/Kalem	97/Kadr	20/Tâhâ	46/Ahkâf	3/Âl-i İmrân	66/Tahrîm
73/Müzzemmil	91/Şems	56/Vâkıa	51/Zâriyât	33/Ahzâb	62/Cum'a
74/Müddessir	85/Burûc	26/Şuarâ	88/Gâşiye	5/Mâide	64/Tegâbûn
111/Tebbet	95/Tîn	27/Neml	18/Kehf	60/Mümtehine	61/Saff
81/Tekvîr	106/Kureyş	28/Kasas	16/Nahl	4/Nisâ	48/Fetih

⁵⁸ Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 2/9.

⁵⁹ Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 2/10-11.

⁶⁰ Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 2/12-13.

87/A`lâ	101/Kâria	17/İsrâ	71/Nûh	99/Zilzâl	9/Tevbe
93/Duhâ	75/Kıyâmet	11/Hûd	14/İbrâhîm	57/Hadîd	
94/İnşirâh	104/Hümeze	12/Yûsuf	21/Enbiyâ	47/Muhammed	
103/Asr	77/Mürselât	15/Hicr	23/Mü`minûn	13/Ra`d	
100/Adiyat	50/Kâf	6/En`âm	32/Secde	55/Rahmân	
108/Kevser	90/Beled	37/Sâffât	52/Tûr	76/İnsân	
102/Tekâsür	86/Târîk	31/Lokmân	67/Mülk	65/Talâk	
107/Mâûn	54/Kamer	34/Sebe`	69/Hâkka	98/Beyyine	
109/Kâfirûn	38/Sâd	39/Zümer	70/Meâric	59/Haşr	
105/Fil	7/A`râf	40/Mü`min	78/Nebe`	110/Nasr	
113/Felak	72/Cin	41/Fussilet	79/Nâziât	24/Nûr	
114/Nâs	36/Yâsîn	42/Şûrâ	82/İnfîtâr	22/Hac	
112/İhlâs	25/Furkân	43/Zuhuf	83/Mutaffifîn	63/Münâfikûn	

Bu listede seksen Mekkî sûre, yirmi sekiz Medenî sûre vardır. Bazı sûreleri 73/Müzzemmil, 74/Müddessir sûrelerini “Yâ eyyühe`l-müzzemmil/müddessir”, 81/Tekvîr sûresini “İze`ş-Şemsu Kuvvirat” örneğinde olduğu gibi sûrenin başındaki âyet adı ile ya da bazı sûreleri başka bir isimle zikretmiştir. Mesela; 107/Mâûn sûresini “Dîn”, 54/Kamer sûresini “İkterabeti`s-Sâa”, 7/A`râf sûresini “المص”, 72/Cin sûresini “Kul ûhiye”, 42/Şûrâ sûresini “حم عسق”, 32/Secde sûresini “Tenzîlü`s-secde”, 70/Meâric sûresini “Seele sâil” olarak zikretmiştir. Medenî sûrelerde ise 47/Muhammed sûresini “Ellezîne keferû”, 61/Saff sûresini “Havâriyyûn” sûresi şeklinde kaydetmiştir. İbnü`z-Zübeyr`den de “Yirmi sekiz sûre Medine`de nâzil olmuştur, geri kalanı Mekke`de.” şeklinde bir rivayet nakledilmiştir.⁶¹ İbn Abbas`a dayandırılan başka nüzü'l tertipleri de kaynaklarda mevcuttur. Bu rivayette eksiklikler olsa da Şehristânî`de ona atfedilen liste yüz on dört sûreyi de ihtiva etmektedir. Yine Ya`kûbî`de kaydedilen ve İbn Abbas`tan aktarılan sûrelerin nüzü'l tertibine dair listede dört sûre eksiktir. Bu listeler birbiriyle karşılaştırılabilir.⁶²

İbnü`l-Arabî, bazı alimlerin içinde nâsih ve mensûh âyet barındıran sûreler şeklinde liste oluşturduklarını beyan ederek, sûrelerin bu şekilde bir listesini de kitabına eklemiştir.⁶³

SONUÇ

Nesh, İslâmî gelenek içerisinde sûrelerin nüzü'l zamanına önem atfedilmesinin ve bu bilgilerin kaydedilmesinin en mühim sebeplerinden biri olmuştur. Bu sebeple müstakil nesh eserleri incelendiğinde bu kitaplarda öncelikle sûrelerin Mekkî-Medenî olduğu bilgisine yer verildiği görülmüştür. Bunun haricinde değinilen bir başka husus Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetlere dair aktarılan rivayetlerdir. Bu eserlerde, zaman zaman da sûrelerin nüzü'l zamanı hakkındaki ihtilaflara yer verilmiştir. Nâsih-mensûh âyetler ve hangi sûrede kaç tane mensûh âyet yer aldığı bu kitaplarda zikredilmiştir. Bu bilgiler verilirken yorum değil rivayetler esas

⁶¹ Ebû Bekr İbnü`l-Arabî, *en-Nâsih ve`l-Mensûh*, 2/13.

⁶² Bu listelerdeki benzerlik ve farklılıkların karşılaştırılabilmesi için bk. Tablo 6.

⁶³ Ebû Bekr İbnü`l-Arabî, *en-Nâsih ve`l-Mensûh*, 2/13-14.

alınmıştır. Genel olarak nesh eserlerinde kaba hatlarıyla bir Mekkî-Medenî tasnifi üzerinden sûrelerin nüzûl zamanını bilmenin yeterli görüldüğü söylenilebilir.

Çalışmada nesh ile ilgili kaleme alınan eserlerden hicrî 2. ile 6. yüzyıllar arasında yazılmış olan altı eserde de sûrelerin Mekkî veya Medenî olduğu şeklinde bilgilere yer verildiğine, yine Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetlere dair malumat verildiğine ve bu bilgilerin içeriğine temas edilmiştir. Ancak bu eserlerden yalnızca İbn Şihâb ez-Zühri'nin, İbn Hazm el-Endelüsî'nin ve Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'nin *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*'unda sûrelerin nüzûl sırasına göre bir listeye yer verilmiştir. İbn Şihâb ez-Zühri'nin aktardığı listede yüz on dört sûre sûre gözükmese de 7/A'râf sûresi biri Mekkî biri Medenî sûreler arasında olmak üzere muhtemelen sehven iki kez zikredilmiştir. Bu sebeple tarafımızca Medenî sûreler arasında zikrettiği 7/A'râf sûresinin, burada hiç zikretmediği 33/Ahzâb sûresi olduğu kabul edilmiştir. Zühri'nin aktardığı listeyi önemli kılan, kendisinin tabîî alimlerden olması ve sûrelerin nüzûl tertibini gösteren bir listesinin kaydedildiği en eski eserlerden olmasıdır. Bu anlamda Ya'kubî ve Şehristânî'nin eserlerinde zikredilen nüzûl tertibi listelerine göre daha eski bir kaynaktan nüzûl tertibine yer verilmesi önemlidir. Bir diğer isim İbn Hazm'ın eserinde de sûrelerin nüzûl zamanına, Mekkî-Medenî sûre bilgisine, yer vermesinin yanı sıra yüz on dört sûreyi de ihtiva eden bir nüzûl tertibi zikredilmiştir. Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'nin eserinde de Kerîb'in İbn Abbas'tan naklettiği ve yüz sekiz sûrenin bulunduğu bir nüzûl tertibi listesi aktarılmıştır.

Bu üç eser dışındaki kitaplarda nüzûl tertibine göre sûreler verilmese dahi sûrelerin nüzûl zamanına dair bilgiler muhakkak verilmiştir. Bu durum nesh ilmi ile Mekkî-Medenî'yi bilme arasında kurulan yakın ilişkiyi bize göstermiştir. Ancak burada genel hatlarıyla bir nüzûl zamanının yeterli olduğu da açıktır. Daha detaylı bilgiler yalnızca Mekkî sûreler içinde yer alan Medenî âyetlere dair zikredilen rivayetlerde görülmektedir. Bu âyetlerle ilgili rivayetleri aktarması açısından da neshe dair yazılan bu eserler büyük bir öneme sahiptir.

Nâsîh âyetler, mensûh âyetlerden sonra nâzil olma zorunluluğu taşımaktadır. Bu yönüyle nâsîh ve mensûh âyetler çerçevesinde, ilgili iki âyetin hangisinin önce hangisinin sonra indirildiğine dair bilgi edinilebilir. Bu sebeple Kur'ân âyetlerinin kronolojisine dair yapılan çalışmalarda, nesh kitapları da kaynak kitaplar arasında yerini alabilir. Sûrelerin nüzûl zamanına dair bilgilerin aktarılmasında ilk kaynaklara gidilmesinin önemine binaen de hicrî 2. ile hicrî 6. asırlar arasında yazılmış bu eserlere müracaat edilebilir. Günümüzde Mekkî-Medenî sûreleri tespit etme çabası artmış bu anlamda nesh üzerinden Mekkî-Medenî ilmine değer biçme anlayışı geri plana itilmiştir. Ancak gelenekte Mekkî-Medenî'yi bilmenin önemine ve gerekliliğine nesh ilmi üzerinden nâsîh-mensûh âyetleri birbirinden ayırt etmek

amacıyla değinilmiştir. Bu yönüyle nesh ilmine atfedilen önemle, sûrelerin nüzûl zamanına verilen önemin bir nevi yer değiştirdiği de söylenebilir.

Tablo 6: Nüzûl Tertibine Dair Zikredilen Bazı Listelerin Karşılaştırması

Abdullah b. Abbas			İbn Şihâb ez-Zühri	İbn Hazm el-Endülisî
96/Alak	96/Alak	96/Alak	96/Alak	96/Alak
68/Kalem	68/Kalem	92/Leyl	68/Kalem	68/Kalem
93/Duhâ	93/Duhâ	68/Kalem	73/Müzzemmil	73/Müzzemmil
74/Müddessir	73/Müzzemmil	73/Müzzemmil	74/Müddessir	74/Müddessir
1/Fâtiha	74/Müddessir	74/Müddessir	111/Tebbet	1/Fâtiha
111/Tebbet	1/Fâtiha	111/Tebbet	81/Tekvîr	111/Tebbet
81/Tekvîr	111/Tebbet	81/Tekvîr	87/A'lâ	81/Tekvîr
87/A'lâ	81/Tekvîr	87/A'lâ	92/Leyl	87/A'lâ
92/Leyl	87/A'lâ	93/Duhâ	89/Fecr	92/Leyl
89/Fecr	92/Leyl	94/İnşirâh	93/Duhâ	89/Fecr
94/İnşirâh	89/Fecr	103/Asr	94/İnşirâh	93/Duhâ
55/Rahmân	94/İnşirâh	100/Adiyat	100/Adiyat	94/İnşirâh
103/Asr	55/Rahmân	108/Kevser	103/Asr	103/Asr
108/Kevser	103/Asr	102/Tekâsür	108/Kevser	100/Adiyat
102/Tekâsür	108/Kevser	107/Mâûn	102/Tekâsür	108/Kevser
107/Mâûn	102/Tekâsür	109/Kâfirûn	107/Mâûn	102/Tekâsür
105/Fil	107/Mâûn	105/Fil	109/Kâfirûn	107/Mâûn
53/Necm	105/Fil	113/Felak	105/Fil	109/Kâfirûn
80/Abese	109/Kâfirûn	114/Nâs	113/Felak	105/Fil
97/Kadr	112/İhlâs	112/İhlâs	114/Nâs	113/Felak
91/Şems	53/Necm	53/Necm	112/İhlâs	114/Nâs
85/Burûc	80/Abese	80/Abese	53/Necm	112/İhlâs
95/Tin	97/Kadr	97/Kadr	80/Abese	53/Necm
106/Kureyş	91/Şems	91/Şems	97/Kadr	80/Abese
101/Kâria	85/Buruc	85/Burûc	91/Şems	97/Kadr
75/Kiyâmet	95/Tin	95/Tin	85/Buruc	91/Şems
104/Hümeze	106/Kureyş	106/Kureyş	95/Tin	85/Burûc
77/Mürselât	101/Kâria	101/Kâria	106/Kureyş	95/Tin
50/Kâf	75/Kiyâmet	75/Kiyâmet	101/Kâria	106/Kureyş
90/Beled	104/Hümeze	104/Hümeze	75/Kiyâmet	101/Kâria
86/Târk	77/Mürselât	77/Mürselât	77/Mürselât	75/Kiyâmet
54/Kamer	50/Kâf	50/Kâf	50/Kâf	104/Hümeze
38/Sâd	90/Beled	90/Beled	104/Hümeze	77/Mürselât
7/A'râf	86/Târk	86/Târk	54/Kamer	50/Kâf
72/Cin	54/Kamer	54/Kamer	90/Beled	90/Beled
36/Yâsîn	38/Sâd	38/Sâd	86/Târk	86/Târk
25/Furkân	7/A'râf	7/A'râf	38/Sâd	54/Kamer
35/Fâtır	72/Cin	72/Cin	7/A'râf	38/Sâd
19/Meryem	36/Yâsîn	36/Yâsîn	72/Cin	7/A'râf
20/Tâhâ	25/Furkân	25/Furkân	36/Yâsîn	72/Cin
26/Şuarâ	35/Fâtır	35/Fâtır	25/Furkân	36/Yâsîn
27/Neml	19/Meryem	19/Meryem	35/Fâtır	25/Furkân
28/Kasas	20/Tâhâ	20/Tâhâ	19/Meryem	35/Fâtır
17/İsrâ	26/Şuarâ	56/Vâkıa	20/Tâhâ	19/Meryem
10/Yûnus	27/Neml	26/Şuarâ	56/Vâkıa	20/Tâhâ
11/Hûd	28/Kasas	27/Neml	26/Şuarâ	56/Vâkıa
12/Yûsuf	17/İsrâ	28/Kasas	27/Neml	26/Şuarâ
15/Hicr	10/Yûnus	17/İsrâ	28/Kasas	27/Neml
6/En'am	11/Hûd	11/Hûd	17/İsrâ	28/Kasas
37/Sâffât	12/Yûsuf	12/Yûsuf	10/Yûnus	17/İsrâ
31/Lokmân	15/Hicr	15/Hicr	11/Hûd	10/Yûnus
40/Mü'min	6/En'am	6/En'am	12/Yûsuf	11/Hûd
41/Fussilet	37/Sâffât	37/Sâffât	15/Hicr	12/Yûsuf
42/Şûrâ	31/Lokmân	31/Lokmân	6/En'am	15/Hicr
43/Zuhruf	34/Sebe'	34/Sebe'	37/Sâffât	6/En'am
34/Sebe'	39/Zümer	39/Zümer	31/Lokmân	37/Sâffât
39/zümer	40/Mü'min	40/Mü'min	34/Sebe'	31/Lokmân
44/Duhân	41/Fussilet	41/Fussilet	39/Zümer	34/Sebe'
45/Câsiye	42/Şûrâ	42/Şûrâ	40/Mü'min	39/Zümer
46/Ahkâf	43/Zuhruf	43/Zuhruf	41/Fussilet	40/Mü'min
51/Zâriyât	44/Duhân	44/Duhân	42/Şûrâ	41/Fussilet
88/Gâşiye	45/Câsiye	45/Câsiye	43/Zuhruf	42/Şûrâ
18/Kehf	46/Ahkâf	46/Ahkâf	44/Duhân	43/Zuhruf
16/Nahl	51/Zâriyât	51/Zâriyât	45/Câsiye	44/Duhân
71/Nüh	88/Gâşiye	88/Gâşiye	46/Ahkâf	45/Câsiye
14/İbrâhîm	18/Kehf	18/Kehf	51/Zâriyât	46/Ahkâf
21/ Enbiyâ	16/Nahl	16/Nahl	88/Gâşiye	51/Zâriyât
23/ Mü'minûn	71/Nüh	71/Nüh	18/Kehf	88/Gâşiye

13/Ra'd	14/İbrâhîm	14/İbrâhîm	16/Nahl	18/Kehf
52/Tûr	21/Enbiyâ	21/Enbiyâ	71/Nûh	16/Nahl
67/Mülk	23/Mü'minûn	23/Mü'minûn	14/İbrâhîm	71/Nûh
69/Hâkka	13/Ra'd	32/Secde	21/Enbiyâ	14/İbrâhîm
70/Meâric	52/Tûr	52/Tûr	23/Mü'minûn	21/Enbiyâ
78/Nebe'	67/Mülk	67/Mülk	32/Secde	23/Mü'minûn
79/Nâziât	69/Hâkka	69/Hâkka	52/Tûr	32/Secde
82/İnfîtar	70/Meâric	70/Meâric	67/Mülk	52/Tûr
30/Rûm	78/Nebe'	78/Nebe'	69/Hâkka	67/Mülk
29/Ankebût	79/Nâziât	79/Nâziât	70/Meâric	69/Hâkka
83/Mutaffîfîn	82/İnfîtar	82/İnfîtar	78/Nebe'	70/Meâric
2/Bakara	84/İnşikak	83/Mutaffîfîn	79/Nâziât	78/Nebe'
8/Enfâl	30/Rûm	2/Bakara	82/İnfîtar	79/Nâziât
3/Âl-i İmran	29/Ankebût	8/Enfâl	84/İnşikak	82/İnfîtar
59/Haşr	83/Mutaffîfîn	3/Âl-i İmran	30/Rûm	84/İnşikak
33/Ahzâb	2/Bakara	33/Ahzâb	29/Ankebût	85/Burûc
24/Nûr	8/Enfâl	5/Mâide	83/Mutaffîfîn	29/Ankebût
60/Mümtehine	3/Âl-i İmran	60/Mümtehine	1/Fâtiha	83/Mutaffîfîn
48/Fetiâ	59/Haşr	4/Nisâ	2/Bakara	2/Bakara
4/Nisâ	33/Ahzâb	99/Zilzâl	8/Enfâl	8/Enfâl
22/Hac	24/Nûr	57/Hadîd	3/Âl-i İmran	3/Âl-i İmran
57/Hadîd	60/Mümtehine	47/Muhammed	33/Ahzâb	33/Ahzâb
47/Muhammed	48/Fetiâ	13/Ra'd	60/Mümtehine	60/Mümtehine
76/İnsân	4/Nisâ	55/Rahmân	4/Nisâ	4/Nisâ
65/Talâk	99/Zilzâl	76/İnsân	99/Zilzâl	99/Zilzâl
98/Beyyine	22/Hac	65/Talâk	57/Hadîd	57/Hadîd
62/Cum'a	57/Hadîd	98/Beyyine	47/Muhammed	47/Muhammed
32/Secde	47/Muhammed	59/Haşr	13/Ra'd	13/Ra'd
40/Mü'min	76/İnsân	110/Nasr	55/Rahmân	55/Rahmân
63/Münâfikûn	65/Talâk	24/Nûr	76/İnsân	76/İnsân
58/Mücâdele	98/Beyyine	22/Hac	65/Talâk	65/Talâk
49/Hucurât	62/Cum'a	63/Münâfikûn	98/Beyyine	98/Beyyine
66/Tahrîm	32/Secde	58/Mücâdele	59/Haşr	59/Haşr
64/Tegâbûn	63/Münâfikûn	49/Hucurât	110/Nasr	24/Nûr
61/Saf	58/Mücâdele	66/Tahrîm	24/Nûr	22/Hac
5/Mâide	49/Hucurât	62/Cum'a	22/Hac	63/Münâfikûn
9/Tevbe	66/Tahrîm	64/Tegâbûn	63/Münâfikûn	58/Mücâdele
110/Nasr	64/Tegâbûn	61/Saff	58/Mücâdele	49/Hucurât
56/Vâkıa	61/Saf	48/Fetiâ	49/Hucurât	66/Tahrîm
100/Âdiyât	5/Mâide	9/Tevbe ⁶⁴	66/Tahrîm	64/Tegâbûn
113/Felak	9/Tevbe		62/Cum'a	61/Saff
114/Nâs ⁶⁵	110/Nasr		64/Tegâbûn	62/Cum'a
	56/Vâkıa		61/Saff	48/Fetiâ
	100/Âdiyât		48/Fetiâ	5/Mâide
	113/Felak		5/Mâide	9/Tevbe
	114/Nâs ⁶⁶		9/Tevbe	110/Nasr

⁶⁴ Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 2/12-13.

⁶⁵ Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Şirketü'l-A'lemiyi li'l-Matbuat, 2010), 1/352-353; 362.

⁶⁶ Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *Mefâtihu'l-Esrâr Mesâbihu'l-Ebrâr* (Tahran: Merkezü'l-bühûs ve'd-Dirâsât li't-Türâsi'l-Mahtût-Mîrâs-ı Mektûb, 1429/2008, 19-23.

KAYNAKÇA

Bâkîllânî, Kadı Ebubekir. *el-İntisâr li'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Asâm el-Kudât, Amman: Dâru'l-Feth, 1422/2001.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü ve Tarihi*. İstanbul: İFAV, 2001.

Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Azîz*. Riyad: Şirketü'r-Riyad, t.y.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Nevâsihu'l-Kur'ân ve mensûhuh*. thk. Ebû Abdillâh Âli Zehvî, Beyrut: Şirketü Ebnâi Şerif el-Ensârî, 1422/2001.

İbn Hazm el-Endelüsî. *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.

İbn Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah. *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ân'il-Kerim*. Kahire: Dâru İbn Affan, 1429/2008.

İbn Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah. *en-Nâsîh ve'l-Mensûh ve tenzîlu'l-Kur'ân bi Mekketi ve'l-Medînete*. thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998.

Katâde b. Diâme, Katâde b. Aziz. *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998.

Muhâsibî, Hâris b. Esed. *Fehmü'l-Kur'ân ve Meânîhi*. Beyrut: Dâru'l-Kindî-Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1398/1977.

Nehhâs, Ebû Câfer. *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî Kitâbillahi Azze ve Celle ve 'htilâfî'l-Ulemâ fî Zâlik*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1416/1991.

Sâlih, Subhi. *Kur'an İlimleri*. Çev. M. Said Şimşek. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2. Basım, 2008.

Sülün, Murat. "en-Nâsîh ve'l-Mensûh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, 32/407-408.

Ya'kûbî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. Beyrut: Şirketü'l-A'lemiyi li'l-Matbûat, 2010.

Şâtübî, İbrâhim b. Musa. *el-Muvâfakât*. el-Memleketü'l-Arabîyyeti's-Suudîyye: Dâru İbn Affân: 1417/1997.

Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim. *Mefâtîhu'l-Esrâr Mesâbîhu'l-Ebrâr*. Tahran: Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirâsât li't-Türâsi'l-Mahtût-Mîrâs-ı Mektûb, 1429/2008.

Türcan, Selim. “Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur’ân Kronolojisi Meselesi”. Kur’an Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu. Ed. Mesut Okumuş. 213-228. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

Özkan, Halit. “Zühri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013. 44/544-549.

Öztürk, Mustafa– Hadiye Ünsal, *Kur’an Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur’ân*. b.y.: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 3.Basım, ts.